

ЖИТНИЦЬКИЙ А. З. (кандидат мистецтвознавства, професор
Харківської державної академії культури) ,

ШУМАКОВА С. М. (аспірантка Харківської державної академії культури)

ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНА СУТНІСТЬ ЦИРКОВОГО МИСТЕЦТВА

Зміна уявлень про сутнісні основи циркового мистецтва, яка сьогодні спостерігається, обумовлює спрямованість наукового інтересу до цієї проблеми, оскільки він відзначається в просторі між полюсами взаємного тяжіння мистецтва і філософії. У статті здійснено спробу розглянути його філософський, зокрема, естетичний аспект у контексті художнього сприйняття циркового мистецтва.

Ключові слова: циркове мистецтво, сприйняття, насолода мистецтвом, художній текст, естетичний досвід.

Житницький А.З., Шумакова С.М. ФИЛОСОФСКО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ЦИРКОВОГО ИСКУССТВА Изменение представлений о сущностных основах циркового искусства, которая сегодня наблюдается, обуславливает направленность научного интереса к этой проблеме, поскольку он отмечается в пространстве между полюсами взаимного тяготения искусства и философии. В статье осуществлена попытка рассмотреть его философский, в частности, эстетический аспект в контексте художественного восприятия циркового искусства.

Ключевые слова: цирковое искусство, восприятие, наслаждение искусством, художественный текст, эстетичный опыт.

Zhitnitsky A., Shumakova S. PHILOSOPHICAL ESTHETICAL VALUE OF CIRCUS ART Change of ideas of intrinsic fundamentals of circus art which is observed today, causes an orientation of scientific interest to this problem as it is noted in space between poles of mutual inclination of art and philosophy. In article attempt to consider its philosophical, in particular, esthetic aspect in a context of art perception of circus art is carried out.

Keywords: circus art, perception, pleasure by art, art text, esthetic experience.

Постановка проблеми і актуальність. Техногенна, інформаційна цивілізація кардинально змінює характер сучасного суспільства, швидкими темпами уніфікуючи життя, стираючи відмінності між віртуальним світом і справжньою реальністю, різко розширюючи сферу невизначеності, в якій для людини сьогодні актуалізується проблема – що істинно і що помилково. Серед незліченних видовищних вистав, в які вона остаточно залучена, цирк – наче ковток свіжого повітря, де є правда вчинку, справжність людського характеру.

Циркове мистецтво, як акцентує Ю. А. Дмитрієв», – це простір «діяльності філософів арени» [9]. Як відомо, філософія завжди спрямована до істини, тоді як витвір мистецтва вже містить істину усередині себе. На думку М. Дюфферена, «деякі філософські навчання відводять естетиці особливе місце: вони спрямовані до джерела і усі їх шукання орієнтуються та висвітлюються естетикою» [13]. Аналіз сутності циркового мистецтва дає основу для виявлення філософського зерна в контексті циркової художньої творчості і її сприйняття через формування естетичного досвіду. Критерій істинності, як вважає Б. Є. Гройс, що міститься усередині кожного художнього твору, виступає чинником єднання мистецтва і філософії [8], які відбивають вічні теми циркового мистецтва – при, здавалося б, їх «затертості» вони принципово невичерпні [10].

Сучасний світ знаходиться в ситуації глобального переосмислення феномену мистецтва як на рівні теорії, так і самої художньої практики, при цьому кардинальної трансформації зазнають практично всі сутнісні з точки зору класичної естетики основи мистецтва і, в першу чергу, його естетична цінність. У процесі історичного розвитку мистецтва в контексті його філософсько-естетичної рефлексії склалося досить певне уявлення про феномен мистецтва, що не втрачає своєї актуальності. Під ним класична естетика розуміє самотутню форму конкретно-чуттєвого вираження невербалізованого естетичного досвіду за допомогою системи особливих художніх принципів. Головна мета мистецтва – активізація в суб'єкті сприйняття естетичної свідомості до досягнення ним естетичної насолоди [13].

Проводячи паралелі з думками Ю. М. Гіріна, можна відзначити, що постійною парадигмою циркової свідомості є «Балаган, що став ідеєю та образом багатьох його творчих пошуків. <...> Історія балаганного театру як такого скінчилась <...>. Але ж як балагани зникли, то вони стали об'єктом напруженої

художньої рефлексії» [7]. Цирк перебуває в постійному пошуку нових форм вираження, нових змістовних критеріїв видовища, що висуває **актуальні** теоретичні завдання стосовно осмислення сутності циркового мистецтва, естетичного аспекту в контексті його художнього сприйняття, що власне і є **метою** роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розуміння сутності взаємин філософії і циркового мистецтва дослідники досі практично не зверталися, за винятком недавніх робіт В. О. Барінова, що вперше торкнулися філософського аспекту циркового мистецтва [1; 2; 3]. Разом з цим, необхідно відзначити зауваження Ю. Б. Куксової про те, що останнім часом актуалізуються роботи метафілософського і метаестетичного плану, що звертаються до сутності і закономірностей розвитку філософії і мистецтва як таких, демонструють принципову схожість, спільність проблематики і термінології, які об'єднують філософію і мистецтво [9]. Звертаючись до метарівня дослідження філософії і мистецтва, автори торкаються проблем їх взаємин.

Стаття звертається до робіт у галузі філософії і естетики Ю. Б. Борєва [4], В. В. Бичкова [5], Ю. Б. Куксової [9], Ю. В. Рижова [12] та ін.

Основний матеріал. Естетика спрямовує свої зусилля на досягнення природного в його протистоянні культурному і одночасно перебуваючому в єдності з ним, на пояснення найістотнішого – смислу естетичного досвіду, того, що його обґрунтовує, і що, в свою чергу, він обґрунтовує сам; те, що, за Кантом, робить можливим естетичний досвід, визначення того, що робить можливим цей досвід, як він гарантує досягнення істини, засвідчуючи духовне покликання людини. Такого роду погляд первісно передбачає проблематику з'єднання естетики з філософією, як власне погляд на те, що в людині робить її чутливою до прекрасного. Прекрасне – є цінність в ряду інших, але саме воно і відкриває до інших цінностей доступ. Цінність – не лише те, до чого ми прагнемо, але й те, що ми вже знайшли, що відповідає нашим певним прагненням і задовольняє певні потреби. Потреба в цінності вкорінена в житті, вважаючи жагу прекрасного потребою, що породжується культурою; саме природа створює культуру, нехай навіть для того, щоб заперечувати себе в ній. Прекрасне – це цінність, «що випробовувана завдяки безпричинності образів, коли сприйняття перестає бути практичною відповіддю на запитання або коли практика перестає бути корисною» [13].

Естетичний досвід виявляє найглибше ставлення до світу: людина потребує прекрасного настільки, наскільки вона потребує того, щоб відчувати себе в цьому світі. Поверхня видимого, як каже Мерло-Понті, те, що «подвоює її, черпаючи з невидимих резервів» – це і є світ, який вона несе в собі і який утворює її смисл. Смисл, що тільки відчувається, що звучить у глибині, ідеальність якого всього лише уявна. Смисл з'являється в естетичному сприйнятті, якщо в ньому вже наявні здатності свідомості. Естетичне сприйняття є вдаль, сформоване сприйняття, яке висуває свої можливості і спонукає до роздумів про них. Разом з тим, воно сповіщає про майбутнє свідомості, готує та обґрунтовує її. Людина сприйнятлива до прекрасного, і це, як відзначає Кант, вказує на її схильність до моральності. За Кантом, естетичний досвід примирює нас з нами самими, відкриваючись назустріч нашій здатності пізнання. Прекрасне спонукає не так, як це робить будь-якої стимул: воно надихає, повністю мобілізуючи душу, роблячи її здатною сприймати нове [там само]. Без активізації естетичної свідомості суб'єкта сприйняття, виведення реципієнта в процесі сприйняття твору мистецтва на інші рівні свідомості, відмінні від рівня буденного буття, досягнення духовної гармонії з ним, тобто реальної повноти буття, мистецтво не існує як таке, втрачаючи свій метафізичний смисл.

Циркове мистецтво, як особлива сфера віртуозності техніки виконання трюків, відточеності формальної майстерності, репрезентує цілісність духовного і фізичного, концентрує вираження естетичної діяльності людини з метою її

опредмечування не лише людської міри доцільності, але й людської міри досконалості [3].

Однією з головних причин історичного виникнення сфери мистецтва стала необхідність матеріальної актуалізації (реалізації, фіксації, закріплення, візуалізації, процесуальної презентації і тому подібне) естетичного досвіду. Самий акт естетичного досвіду має і суто духовний характер – неутилітарне споглядання об'єкта, який має своє буття, як правило, поза суб'єктом споглядання; і – духовно-матеріальний, в цьому випадку йдеться про різноманітні практики неутилітарного вираження, в першу чергу про саму сферу мистецтва. Естетичний досвід – це складне духовно-чуттєве «утворення», що не піддається вербалізації, яке має як статичну, яка при цьому постійно приростає, так і процесуально-динамічну складові. Як особливий духовно-матеріальний досвід людини, що зумовлюється впливом мистецтва, спрямований на освоєння зовнішньої по відношенню до неї реальності, в полі пов'язаних з нею суб'єкт-об'єктних стосунків. Суть його у специфічній системі неутилітарних взаємин суб'єкта і об'єкта, в результаті якої останній отримує *духовну насолоду*, яка не є його метою, але завжди супроводжує його, оскільки свідчить про те, що відбувся конкретний акт естетичного досвіду [5].

Насолода мистецтвом – результат подолання його умовності, узнавання в умовній реальності, зіставлення художнього з реальним. Елітарне мистецтво нарочито умовне у своєму прагненні доставити максимум насолоди мінімуму витончених споживачів за рахунок ускладненого узнавання в художньому реальному. При цьому художник балансує між ризиком повністю обезсмыслити твір і перетворити його на тест на інтелект [4]. У мистецтві, що належить до масової культури, ступінь умовності знижено; воно не вимагає згаданих інтелектуальних зусиль для свого розуміння. Цирк – явище, що стоїть на межі мистецтва і життя, підпорядковане законам свята і гри, яке утримує в собі, на думку Ю. М. Гіріна, подвійну емблематику – низового, балаганно-святкового дійства і високоінтелектуальної, раціоналістичної думки, що своєрідно поєднують найвищі і найнижчі сфери, які перекодували тексти і мови культури [7]. Між елітарністю і масовістю справжній художник, майстер цирку сам «знімає» так звану протилежність, наближаючи своє мистецтво до суб'єкта сприйняття і надаючи можливість живої співучасті в процесі відкриття художнього змісту і філософського зерна.

Осмилення художнього тексту реципієнтом є одним з чинників естетичної насолоди, в полі якої гедоністичний потенціал твору і його доступність взаємопов'язані. Спрощення художнього тексту призводить до полегшення його рецепції, і, у свою чергу, визначає зворотний порядок – зниження естетичної насолоди. Ускладнення тексту, навпаки, підвищує складність художнього сприйняття, знижує доступність твору, але великі рецепційні зусилля обумовлюють зростання художньої насолоди [4].

Циркове мистецтво знаходить особливу виразну міру взаємовідношення протилежних тенденцій: гедоністичної потенції і доступності своїх творів. Всеосяжна мудрість і виразність, повнота художнього тексту циркового мистецтва, його сакральність і архаїчність і, водночас, його простота визначають усталеність естетичної реальності і естетичної насолоди в рецептивній інваріантності сприйняття.

Естетичну реальність художнього твору циркового мистецтва можна визначити відповідно до таких параметрів:

- а) впорядкованість (підпорядкування смислу, організованість структури);
- б) знаковість (заміщення цим предметом іншого предмета);
- в) цінність (глобальна широта предметного значення, співвіднесеність з людством);

г) невизначеність (можливість різних інтерпретацій смислу).

Доступність твору циркового мистецтва обумовлюється його художньо-концептуальною глибиною і прямо їй відповідає. Соціально цінним в мистецтві цирку є не те, що опанувала широка публіка, а потенційний зміст високих художніх цінностей. Майстер цирку завжди попереду свого глядача, представляючи основу для освоєння духовно-естетичного досвіду з можливістю покращити його естетичний смак. «Уявлюване буття», «можлива реальність» (визначення – В. В. Бичкова) цирку не менш дійсні, ніж саме джерело споглядання і представлення – об'єктивно існуючий світ; за формою – це образ цілого в образі художньої вистави циркового мистецтва, де узагальнення будується шляхом переходу від однієї конкретності до іншої, причому так, що образотворення стає смислотворенням [5].

Циркове мистецтво обумовлює специфічний ефект – художню насолоду шляхом репрезентації утвердження людини як самоцінної особистості, цілепокладаючої вдосконалення фізичного і духовного. При цьому цирк представляє людину як приборкувача стихій, світу тварин, власного ества, якій під силу досягти неймовірного. Сутність проблеми художньої насолоди, що не один раз піддавалася аналізу, можна визначити таким чином: інтенсивність художнього сприйняття і насолоди прямо пропорційна впорядкованості і складності художнього феномену. За інших однакових умов менш складний твір є більш дохідливим, масовішим, але менш дієвим. Творча активність художнього сприйняття прямо пропорційна інтенсивності естетичної насолоди, яка, у свою чергу, прямо пропорційна впорядкованості і складності художнього твору, різноманітності і повторюваності естетичної форми, мірі доступності сприйняття [5].

З'ясовуючи філософсько-естетичну сутність художнього твору циркового мистецтва, необхідно вдатися до визначення таких положень:

- а) рівень узагальнення і, водночас, визначеність образів;
- б) образна багатозначність;
- в) інваріантність сутності;
- г) виразність акцентів і нюансів;
- д) впорядкованість зв'язків між елементами твору;
- е) інформаційна місткість.

Звернене до світу духовних цінностей циркове мистецтво, залучаючи до них свого глядача, удосконалює його внутрішній світ. Матеріальний світ, якому належать мистецтва, не завжди узгоджується зі світом духовних цінностей, іншим разом суперечить йому. Цирковий артист, що демонструє віртуозне володіння майстерністю, в усій повноті відображає справжність людської спрямованості до удосконалення, естетизації, органічної гармонізації духовного і фізичного.

Естетичне в мистецтві цирку, набуваючи емоційно-чуттєвого наповнення, завдяки чому об'єктивна реальність відображується і сприймається в суб'єктивній системі «опредмечених» цінностей і смислів, формує художній світ людини. Крім того, цирк «виявляється одночасно і частиною тієї реальності, спосіб сприйняття якої систематизується людською свідомістю та відбивається останнім у вигляді (багатозначної і багатоколірної – С.Ш.) «картини миру», і специфічним, «художнім» інструментом самого процесу цієї систематизації» [12].

Циркове мистецтво, різносторонньо відбиваючи уявлення людини про світ, який сприймається крізь властиву їй світоглядну координатну сітку (світовідчувальницьку і світосприймальницьку) [там само], репрезентує картину світу в усій її істинній повноті, фіксуючій неодмінну життєствердну цілеспрямованість сторін і аспектів людської діяльності.

Сутність мистецтва проявляється у відомій його свободі від фактологічної сторони життя, сутність циркового мистецтва – в привнесенні до фактології життя

художньої рівнодійної з незмінним оптимістичним вектором. Саме за допомогою циркового мистецтва – особливого виду духовно-практичного освоєння дійсності – відбувається формування людини, її здатність творчо сприймати і перетворювати відповідно до законів краси самого себе і навколишній світ.

Висновки. Таким чином, є очевидною теза: циркове мистецтво у своїх творах завжди виходить на рівень осмислення філософських проблем, представляючи шляхом художнього пізнання основу для отримання естетичного досвіду. Твір циркового мистецтва, приносячи естетичне задоволення, розвиває духовний потенціал реципієнта, сприяючи досягненню духовного самовизначення особистості, її неповторної індивідуальності. Жоден з видів і жанрів у системі мистецтва не може змагатися з цирком у властивій йому повноті віддзеркалення усього різноманіття людських відчуттів і прагнення до удосконалення. Це головна відмінність і робить циркове мистецтво особливо привабливим у насущній неоднозначності наших днів, таким, що несе життєствердний заряд справжності.

Література

1. Баринов В. А. Художественно-образная структура циркового искусства: Монография / В. А. Баринов. – М.: МГУКИ, 2005. – 192 с.
2. Баринов В. А. Эстетические эмоции в художественно-образной структуре циркового искусства: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. философ. наук: спец. 09.00.04 «Философская антропология, философия культуры» / В. А. Баринов. – М.: МГУ, 2009. – 15 с.
3. Баринов В. А. Цирк – объект философского анализа / В. А. Баринов // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2011. – № 4 (20). – С. 57-68.
4. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 411.
5. Бычков В. В. Эстетическая сущность искусства / В. В. Бычков. – Ориентиры. – М.: ИФ РАН, 2003. – Вып. 2. – С. 27-63.
6. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 341 с.
7. Гирич Ю. Н. От мистерии к цирку (театр авангарда первой трети XX века) // Художественная культура. – М.: ГИИ, 2012. – № 3. – С. 43-62.
8. Гройс Б. Е. Философия и время / Б. Е. Гройс // Логос. Ленинградские международные чтения по философии культуры. Кн.1. Разум. Духовность. Традиции. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. – 255 с.
9. Дмитриев Ю. А. Прекрасное искусство цирка / Ю. А. Дмитриев. – М.: Искусство, 1996. – 528 с.
10. Куксова Ю. Б. Взаимоотношения философии и искусства в истории культуры: историографический и методологический аспекты: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: спец. 24.00.02 «Историческая культурология» / Ю. Б. Куксова. – СПб.: РГПИ им. А.И. Герцена, 2000. – 15 с.
11. Сергунич В. В. Современный цирк. Поиск смыслов / В. В. Сергунич // Ргоцирк. – 2005. – № 5. – С. 66-69.
12. Рыжов Ю. В. Религия, наука и искусство в системе культуры / Г. М. Балич, В. П. Рыжов, Ю. В. Рыжов // Проблемы системного анализа культуры. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003. – С. 43-126.
13. Эстетика и теория искусства XX века: Хрестоматия / Сост. Н. А. Хренов, А. С. Мигунов. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 688 с.